

MELİKE-İ ADİLİYE KÜMBETİNDE SELÇUKLU DEVRİ SALTANAT MÜCADELESİNE DAİR İZLER

Ahmet AKŞİT*

Özet

Daha çok mimari özellikleri ile dikkat çeken Kayseri'deki 1247 tarihli Melike-i Adiliye Kümbeti aynı zamanda devrin siyasi hadiselerine de ışık tutmaktadır. Kitabesi yanında şehrin fiziki dokusundaki yeri de, yapının 1237 tarihinde meydana gelen iktidar mücadelesini protesto eden bir anıt mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Alaeddin Keykubad'ın öldürülmesinden sonra tahta çıkan II. Gıyaseddin kendisine rakip olarak gördüğü için diğer erkek kardeşleri ve onların annesi Melike-i Adiliye'yi feci bir şekilde öldürmüştü. Bundan dolayı, Melike'nin türbeyi inşa ettiren kızları, devrin yöneticilerine karşı duydukları tepkiyi bu türbe ile ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler

Melike-i Adiliye, Selçuklu, Kayseri

IT IS INFLUENCE STRUGGLE OF SALTANATE PERIOD OF ANATOLIA SELJUKS IN MELIKE-I ADİLİYE

Summary

The tomb of Melike-i Adiliye dated from 1247 is well known from the point of view of its architectural peculiarities. However its stile of location, in other words its geopolitic position may be more important and gives more clues about the polical events which had been taken place in that period. The tomb besides the inscription has been situated in an area that is far from the centre of the town and this may mean a kind protest of the contemperorary rulers by the tomb-makers, two daughters of Melike. After the death of Alaeddin Keykubad, the newly elected sultan Gıyaseddin II killed his step mother and brothers in a tragic way. Those who financed the instruction the tomb wanted to protest against such cruel rulers by means of erecting this tomb far from the town centre..

Key words

Melike-i Adiliye, Selçuklu, Kayseri

* Yard.Doç.Dr., Niğde Üniversitesi Fen-Edb. Fakültesi Tarih Bölümü

Türkiye Selçukluları'nda saltanat veraset sistemi ile ilgili belli usul ve kaidelerin bulunmaması¹, melikler arasında neticenin ümera tarafından belirlendiği bir mücadeleye yol açmaktaydı. Görünüşte melikler adına fakat hakikatte kendi menfaatleri doğrultusunda gruplaşan ümera amansız bir mücadeleye girmektedirler. Devrin sultanı, kendisinden sonra evlatlarından hangisinin saltanat tahtına geçeceğini belirlemiş ve bu hususta ümeranın desteğini sağlamış olsa bile meşru veliahdın bu hakkı elinden alınabiliyordu². II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılması bu durumu bütün cepheleriyle ortaya koyan hadiselerin başında gelmektedir.

1221 tarihinde Mahperi Hatun³, 1227 de ise Melike-i Adiliye⁴ ile evlenen Alaeddin Keykubad'ın bu hanımlarından üç oğlu dünyaya gelmişti. Bu hanımlardan ilki Alaiye hakimi Kry Vart'ın, Melike-i Adiliye ise Eyyubilerden Melik Adil'in kızı idi. İbn Bibi Selçuklu Sultanı'nın Erzincan'ın ilhakından (1128) sonra ülkenin geleceğine dair önemli kararlar aldığı ve henüz bir yaşında olan İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliaht, buna karşılık büyük oğlu Gıyaseddin'i Erzincan valisi olarak tayin ettiğini bildirmektedir⁵. Onun vermiş olduğu bilgilerden alınan bu kararın yaklaşık on sene sonra yeniden tekrarlandığı ve hemen akabinde Alaeddin Keykubad'ın öldürüldüğü bilinmektedir. 1237 tarihinde Ramazan bayramını Kayseri'de büyük bir geçid resmi ile tesid eden sultan bu tarihlere 15-16 yaşlarında olan büyük oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i yine eskisi gibi Erzincan valisi, 8-9 yaşındaki ortanca oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı ise veliahd olarak tayin etmiş ve bu hususta

¹ Bu durumun Türk hakimiyet telakkisi ile bağlantısı hakkında bk. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XIV (1959), s.69-77

² Bu konuda geniş bilgi için bk. Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatinde İdare Mekanizmasının Rolü I", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, II/ 2-3 (1966), s.91-155

³ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul 1993, s.403

⁴ **El-Evamirü'l-Ala'ie Fi'l-Umuri'l-Ala'ie**, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, C. I, s.309-315 ; Süleyman Özbek, "Türkiye Selçukluları-Eyyubiler Arası Siyasi Münasebetler Üzerine (1175-1250)", **Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı**, İzmir 1999, s.446

⁵ **İbn Bibi**, I, s.368 ; O.Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.357

ümeradan söz almıştı⁶. Ümera tahakkümünü herkesten fazla bilen ve iktidarının ilk yıllarında bunları nispeten tasfiye eden⁷ sultanın bu esnada veliahd lehine ümeraya yemin ettirmesi, onların güçlerini hala koruduklarına delalet etmektedir. Ancak veliahd tayininden hemen sonra Kayseri’de meydana gelen hadiseler ümeranın yemin etmekle birlikte aslında alınan bu karardan pek de memnun olmadıklarını ve II. Gıyaseddin ile ortak hareket ettiklerini göstermektedir. Ümera İzzeddin Kılıç Arslan’ın “... taraftarı ve hizmetkârı olmak için ağır ve bozulması mümkün olmayan yeminler ...”⁸ ettiği halde hadiseler hiç de planlandığı şekilde gelişmemiş ve Gıyaseddin Keyhüsrev Sadedin Köpek’in organize ettiği bir grup devlet adamı tarafından tahta çıkarılmıştı. İbn Bibi meşru veliahd yerine Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta çıkarılmasına yalnızca Harezmi ümeranın muhalif olduğunu fakat onların da aynı gün bu emrivakiyi kabul ettiklerini anlatmaktadır⁹.

Ancak emirlerle müşavere ettikten sonra babasını öldürten¹⁰ ve bir oldu bitti ile iktidarı elde eden Gıyaseddin, meşru veliahd olmadığı için kendisini emniyette hissetmiyordu. Kendisini iktidara taşıyan ümeranın bir süre sonra veliahd veya annelerine iltihak edeceklerinden endişeleniyordu. Bu endişe nedeniyle o, 1238 baharında maiyeti ile birlikte Kayseri’ye gelince, üvey annesi Melike-i Adiliye ve diğer erkek kardeşlerinin öldürülmesi hususunda Sadeddin Köpek’e yetki verdi. Sultandan ferman alan Sadeddin adı geçen melikeyi Ankara’ya gönderip eski Türk usulüne göre yayın kirişi ile boğdurttu. Veliahd İzzeddin Kılıç Arslan ile diğer şehzade Rükneddin’i de Uluborlu (Borgulu) Kalesi’ne bizzat götürüp hapsedti¹¹.

⁶ İbn Bibi, I, s. 454 ; O. Turan, “Keykubad I”, İA, VI, s.657

⁷ İbn Bibi, I, s. 283-288 ; Anonim, **Tarih-i Al-i Selçuk**, nşr. ve trc. F. Nafiz Uzluğ, Ankara 1952, s.30 ; O. Turan, “Keykubad I”, s.648; Mustafa Safran, “Alaettin Keykubad’ın Otorite Anlayışı ve Ümera Katli Meselesi”, **Selçuk Dergisi**, S.3 (1988), s.97-103

⁸ İbn Bibi, I, s.454

⁹ İbn Bibi, II, s.20-21; O. Turan, “Sadeddin”, İA, X, 33

¹⁰ Anonim, s.31

¹¹ İbn Bibi, II, s.27 ; O. Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, s.409-410 ; a.yazar, “Keyhüsrev II”, s.621; F. Şamil Arık, “Türkiye Selçuklu Devleti’nde Siyaseten Katil (1075-1243)”, **Bellekten**, LXIII / 236 (1999), s.87-89

İbn Bibi veliahdın annesi olmaktan başka hiç bir suçu bulunmayan ve feci bir şekilde hayatını kaybeden Melike-i Adiliye'den övgüyle bahsetmekte ve öldürülme anını şu şekilde anlatmaktadır: “*Her hareketinde asil yaratılışının izleri görülen, son derece iffetli ve namuslu olan bu Merhume, cellatlar gelmeden önce izin alıp aptesini yeniledi. Hayatına veda etmek için içinden gelerek iki rekat namaz kıldı. Yüzünü dua kıblesi olan göğe çevirerek, “Allah'im, ben senin kulunum ve kulunun zulüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, değersiz kızyım. Benimle çocuklarım arasına karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akıtmaya niyet ettiler. Allah'im, çocuklarımı sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın” dedi. O an orada bulunan saray hocaları bu duayı ezberleyip bir yere kaydettiler. Merhume devamlı, “Zalimlere hak ettikleri cezayı ver. Bana acı ve beni bağışla, tövbelerimi kabul et” dedikten sonra başörtüsünü iki üç kat dolayıp yüzünü kapayarak Kible'ye dönüp oturdu. Hizmetçilerle helalleşti. Kelime-i şehadet getirip Kur'an okumaya başladı. Cellatlar gelip, böyle dünya iffetlisi bir kadını cennet bahçesine gönderdiler”¹².*

Kümbeti inşa ettirenler ile ilgili bilgilerden, iktidar mücadelesinin yalnızca Melike ve erkek çocuklarının ölümüyle sınırlı kalmadığı, kız çocukların da Anadolu'dan uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır. Çocuklar hakkında teferruatlı bilgiler yok ise de bunlardan birinin Melike Hatun olarak tanındığı ve 1238 yılında Eyyubilerden Melik Nasır ile evlendirilmek¹³ suretiyle Anadolu'dan uzaklaştırıldığı bilinmektedir. Aynı tarihte Gıyaseddin Keyhüsrev'de Melik Nasır'ın kız kardeşi ile evlenmiş ise de bunun siyasi bir evlilik olduğunu tahmin etmek zor değildir. Evlendikten sonra Anadolu'ya hiç gelmediği tahmin edilen¹⁴ Melike Hatun'un iki kız kardeşi daha vardı. İbnü'l-Adim, Kahire'de yaşayan bu çocukları ablalarının yanına getirmek için adı geçen şehre gittiğini anlatmaktadır. Melike'nin kızlarından birinin evlilik yoluyla Halep'e, diğerlerinin de bu esnada Kahire'ye gitmiş olmaları, saltanat

¹² İbn Bibi, II, s.27

¹³ Ali Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ankara 1989, s.V; O. Turan, “Keyhüsrev II”, s.621

¹⁴ Haluk Karamağaralı, “Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülâhazalar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1971), s.221-222

mücadelesinin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir. Melike Hatun ile birlikte çok küçük yaşlarda atalarının memleketine döndükleri anlaşılan bu kızlar, Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra ilan edilen genel af¹⁵ sonucu tekrar Anadolu'ya dönerek, anneleri için türbe inşa ettirmişlerdir¹⁶.

Aşağıda bahsedilecek hususlar yanında her şeyden evvel on sene önce ölen birisinin naşının Ankara'dan alınarak Kayseri'ye getirilmesi ve onun için burada bir kümbet¹⁷ yaptırılması dahi bu protesto ile ilgili görünmektedir. Yapının şehrin fiziki dokusundaki yeri de bu hususu teyid etmektedir. 1247 tarihinde inşa edilen kümbet, XIII. yüzyıl Kayseri'sinin oldukça dışında bulunmaktadır. Osmanlı devri de dahil olmak üzere söz konusu kümbetten sonra inşa olunan bütün eserler neredeyse şehrin merkezinde iken, bu yapı 1970'li yılların sonuna kadar şehrin dışında kalma özelliğini korumuştur. Kümbet şehrin dışında inşa edilmesini gerekli kılabilecek mezarlık vb. herhangi bir alt yapı ve oluşum mevcut olmadığı halde niçin bu kadar uzakta ve bu istikamette yapılmıştır? Kanaatimize göre yapının bulunduğu yeri ve istikametini de iktidar mücadelesinin sonuçları belirlemiştir. Uzak olmakla birlikte, şehirden rahatlıkla görülebilen bu yerin özellikle tercih edildiği anlaşılmaktadır. İlk bakışta kümbetin uzakta bulunması protesto adına bir dezavantaj gibi görünmekte ise de aslında durumun hiçte öyle olmadığı fark edilmektedir. Yapının büyük programlı diğer eserler arasında kaybolmasını önlemek ve her zaman dikkat çekmesini sağlamak için bilhassa şehir dışına inşa edildiği anlaşılmaktadır. Eğer kümbet şehir

¹⁵ Genel af hakkında geniş bilgi için bk. Feda Şamil Arık, "Selçuklular Zamanında Türkiye'de Çıkarılan Kolektif Aflar (1075-1243)", **Selçuk Dergisi**, S.3 (1988), s.19-30; Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Devrinde Anadolu Bacıları (Bacıyan-ı Rum) Örgütünün Kurucusu Fatma Bacı Kimdir?", **Bellekten**, XLV / 2 -180 (1981), s.467 not 40

¹⁶ Ahmed Nazif Efendi (**Kayseri Tarihi (Mir'at-ı Kayseriye)**), yay. M. Palamutoğlu, Kayseri 1987, s.86) türbenin Melik Adil Ebubekir'in emri üzerine yaptırıldığını ifade ederken herhalde halk arasındaki yaygın kanaate istinad ediyordu.

¹⁷ Yapının mimari özellikleri için bk. Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara 1996, s.103-107; O. Cezmi Tuncer, **Anadolu Kümbetleri I. Selçuklu Dönemi**, Ankara 1986, s.138-141; Ara Altun, "Çifte Kümbet", **DİA**, VIII, s.311

içinde inşa edilmiş olsaydı, büyük programlı diğer yapılar arasında fark edilmeyebilirdi.

Yer seçiminde dikkat çeken bir diğer husus ise kümbetin Kayseri'yi Eyyubi sahasına bağlayan tarihi Sivas/Malatya karayolunun hemen yanında inşa edilmesidir.

Ana hatları ile tasvir edilen bu iktidar mücadelesi türbenin beş satırlık kitabesinde de protesto edilmektedir. “*Burası, Eyuboğlu Melik Adil Ebu Bekir'in -Allah onların kabirlerini nurlu, ruhlarını ve kokularını güzel kokulu eylesin- kızı uğur ve bereketlerin kaynağı, melikeler melikesi, dünya ve ahiretin hatunu, üstün hasletlerin sahibi, zamanın zübeydesi, dünyada kadınların efendisi, İslamın ve müslümanların yüz akı, din ve dünyanın koruyucusu, takva sahibi, güzel ahlaklı saadetli melikenin şehitliğidir. Bunun yapılmasını muhterem kızları -Allah onları emellerine ulaştırırsın ve hallerini güzel kılsın- 645 yılında emretti*”¹⁸.

Kitabede yapının kimler tarafından, hangi tarihte inşa edildiği bildirilmekte ise de usule aykırı olarak devrin sultanının ismi bulunmamaktadır. Vaktiyle merhum Halil Edhem'in de ifade ettiği gibi, kümbetin inşa edildiği tarihte (1247) sultan olan II. İzzeddin Keykavus'un isminin zikredilmemesi oldukça manidardır. İktidar mücadelesinde mağdur olan taraf, uğradıkları zulümde adı geçen sultanın doğrudan bir dahli yok ise de Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu olması nedeniyle onun ismine kitabede yer vermemişlerdir¹⁹.

Kitabede dikkat çeken bir başka husus da, Melike Adiliye ile Selçuklular arasındaki akrabalığı ihsas ettirecek herhangi bir ibarenin bulunmamasıdır. “*İsmetü'd-dünya ve'd-din*” lakabından²⁰ burada

¹⁸ Halil Edhem, **Kayseri Şehri**, haz. Kemal Göde, Ankara 1982, s.109

¹⁹ H. Edhem, **a.g.e.**, s.110 ; Kitabeler hakkında bk. Ömür Bakırcı, “Anadolu Selçuklu Dönemi Yapı Kitabeleri”, **V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri (25-26 Nisan 1995)**, Konya 1996, s.37-51

²⁰ Bilindiği üzere Sultanların hanım ve kızlarının lakapları birbirinden farklı idi. Hükümdar ailesine mensup bir hanım için “*İsmetü'd-dünya ve'd-din*”, buna karşılık çocuk doğuran fakat hükümdar ailesinden olmayan hanımlar için “*Saffetü'd-dünya ve'd-din*” lakabı kullanılmaktaydı (İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, Ankara 1984, s.61).

hükümdar ailesine mensup bir hanımın medfun bulunduğu hemen anlaşılakta ve bu husus yine kitabedeki “... *Eyuboğlu Melik Adil Ebu Bekir'in (...)* kızı ...” cümlesi ile açıklığa kavuşturulmakta ise de bu kadının kim olduğu sarih olarak belli değildir. Mesela Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Huand Hatun'un Kayseri'de bulunan mezar kitabesinde adı ve Selçuklu sultanları ile olan aile bağları “... *Keykubad oğlu, ... Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi ... Mahperi Hatun ...* “ şeklinde ifade edilmiştir²¹. Erkek kardeşleri öldürüldüğü için buna benzer bir bağlantı kurma imkanına zaten sahip olmayan kızlar annelerinin Eyyubilerden olduğunu ifade etmekle yetinmişler, Alaeddin Keykubad'a işaret edecek herhangi bir ibare kullanmamışlardır. Bu sebeple kitabede “... *Eyuboğlu Melik Adil Ebu Bekir'in (...)* kızı ...” cümlesi bulunmasa ve Alaeddin Keykubad'ın da bu kişinin kızı ile yapmış olduğu evlilik bilinmeseydi, kümbetin kime ait olduğu herhalde tespit edilemeyecekti.

Görüldüğü gibi kitabesi yanında şehrin fiziki dokusundaki yeri ile de Melike-i Adiliye Kumbeti'nde devrin siyasi hadiselerine karşı duyulan tepki dile getirilmektedir. Yapının bu özel konumu ve mahiyeti aynı zamanda hemen yanında bulunan fakat günümüze gelemeyen diğer türbeye de ışık tutmaktadır. Yukarıda da izah edildiği gibi halen mevcut olan yapı iktidar mücadelesinin sonuçları ile doğrudan ilgili olduğu için buradaki diğer kümbetin de Melikenin öldürülen erkek çocukları veya yapıyı inşa ettiren kızları ile ilgili olması kuvvetle muhtemeldir.

²¹ H. Edhem, a.g.e., s.92